

Narřap, M. (2024). "Bozkır Kùltür Tarihi Araştırmalarında Pazırık Kurganları". *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. 8 (1), 71-88.

Araştırma Makalesi

BOZKIR KùLTÜR TARİHİ ARAřTIRMALARINDA PAZIRIK KURGANLARI*

Pazyryk Kurgans in The Study of Steppe Cultural History

Mazhar NARşAP**

Öz

Toplumlar, yaşadıkları coğrafyanın koşullarına uygun bir yaşam tarzı benimseyerek kùltürlerini oluşturmuşlardır. Ormanlarda yaşayanlar, asalak kùltürü; tarıma uygun yerlerde yaşayanlar, yerleşik kùltürü; hayvancılığa elverişli yerlerde yaşayanlar ise göçebe kùltürü meydana getirmişlerdir. Bu kùltürlerin yanı sıra Avrasya coğrafyasında yaşayan bozkır kavimleri, o coğrafyanın şartları neticesinde kendilerine has olan konargöçer kùltürü ortaya çıkarmışlardır. Bu konargöçer kùltürdeki göçebelik, basit bir göçebe yaşamı olmayıp yaylak ve kışlak arasında yapılan sistemli bir göç hareketidir. Konargöçer yaşamı benimsemiş olan bozkır kavimlerinin tarih ve kùltürlerinin araştırılmasında sözlü, yazılı ve arkeolojik kaynaklar kullanılmaktadır. Bozkır kavimlerine dair arkeolojik kaynakların başında kurganlar gelmektedir. Yığma tepe mezar olan kurganların içi bozkır insanının gündelik hayatındaki evi olan çadırın düzeni gibi tasarlandığı için kurganlarda yapılan kazılarda bozkır insanının sosyal, askerî, dinî ve ekonomik hayatı hakkında önemli bilgiler sağlayacak pek çok kalıntı ve buluntu elde edilmiştir. Bu kurganlardan biri de Pazırık kurganlarıdır. Pazırık kurganları, Altay bölgesinde yer almaktadır. Bölgede irili ufaklı çok sayıda kurgan bulunuyor olsa da çalışmada bu kurganlardan sadece beş büyük kurgan ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bozkır, Konargöçer, Kurgan, Pazırık, Kùltür.

Abstract

Societies have formed their cultures by adopting a lifestyle appropriate to the conditions of the geography they live in. Those who live in forests have created a parasitic culture, those who live in places suitable for agriculture have created a settled culture and those who live in places suitable for animal husbandry have created a nomadic culture. In addition to these cultures, the steppe tribes living in Eurasia have created their own nomadic culture as a result of the conditions of the geography. Nomadism in this nomadic culture is not a simple nomadic life, but a systematic migration movement between pasture and winter. Oral, written and archaeological sources

* Geliş Tarihi / Received: 11.01.2024, Kabul Tarihi / Accepted: 26.04.2024. <https://doi.org/10.58640/asyar.1417986>

** Dr., narsapmazhar5@gmail.com, ORCID ID:<https://orcid.org/0000-0002-5104-2054>

are used in the research of the history and culture of the steppe tribes who adopted nomadic life. Kurgans are one of the primary archaeological sources on steppe tribes. Because the interior of the kurgans, which are masonry hill graves, is designed to resemble the layout of the tent, which is the steppe people's daily housing archaeological excavations in the kurgans have yielded numerous ruins and discoveries that will provide important information about the steppe people's social, military, religious, and economic lives. One of these kurgans is Pazırık kurgans Pazyryk kurgans are located in the Altai region. Although there are many large and small kurgans, five of these kurgans are considered as large kurgans.

Keywords: *Steppe, Nomadic, Kurgan, Pazırık, Culture.*

Giriş

Toplumların kültürlerinin oluşmasında, yaşadıkları coğrafyanın şartları birinci derecede rol oynamıştır. Ormanlarda yaşayanlar ile çölde yaşayan kavimlerin yaşam koşullarının aynı olmaması her iki toplumun oluşturmuş olduğu kültürleri de farklılaştırmıştır. Bu sebeple Çin Seddi'nden, Tuna Nehri'ne kadar olan Avrasya coğrafyasında yaşayan bozkır kavimleri yaşamış oldukları coğrafyanın iklim koşullarına uygun olan konargöçer yaşam tarzını benimsemişlerdir. Konargöçer yaşam tarzı basit bir göçebelik olmayıp, boy beyinin idaresinde yılın belirli zamanlarında hayvanlarına taze ot bulabilmek amacıyla yapılan göç hareketidir. Konargöçer yaşamı benimsemiş olan bozkır kavimleri bu şartlar neticesinde kendilerine has olan bozkır kültürünü diğer bir adı ile atlı göçebe kültürünü ortaya çıkarmışlardır. Bu kültür hakkında sözlü, yazılı ve arkeolojik kaynaklardan bilgi sunmaktadır. Bozkır kavimlerinin hem kendi kaynaklarından hem de münasebette buldukları diğer kavimlerin yazılı kaynaklarından kültür tarihlerine dair önemli bilgiler elde edilmektedir.

Bozkır kavimlerinin kültür tarihine dair esas veriler arkeolojik kaynaklardan elde edilmektedir. Arkeolojik kaynakların başında ise kurganlar gelmektedir. Kurgan kelimesini günümüz Türkçesinde karşılayan farklı anlam vardır. Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan Türkçe sözlükte, 'kurgan' kelimesi iki anlama gelmektedir. İlk anlamı, İlk Çağ'da mezar üzerine toprak yığılan küçük tepe, diğer anlamı ise tepe şeklinde mezar, höyük olarak kullanılmıştır (<https://sozluk.gov.tr/>). Bozkır kültür çevresinde kurgan ise bozkır insanı öldüğünde defnedildiği yığma tepe mezarlara verilen addır. Bu ad kelime anlamı olarak, 'korugan' yani korumak manasına gelmektedir. Koruganın da iki anlamı vardır: Birincisi mezar anlamındadır. İkinci anlamı ise şehri koruyan sur duvarlarıdır. Nitekim bozkır kavimlerinin benimsediği konargöçer yaşam tarzına bakıldığı zaman kurganın şehir ile ilgili olan anlamının daha sonraki süreçte kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bozkır coğrafyasında kullanılan kurgan tabiri, mezarda bulunan ölüyü koruması manasına gelmektedir. Bu sebeple bozkır kavimleri için kullanılan anlamı mezardır (Durmuş, 2016: 302).

Bozkır insanının mezarı olan kurganlar, genellikle toplum tarafından kutsal sayılan yerlere yapılmıştır. Bu yerler dağ ve etekleri, yaylalar, ormanlık alanlar, ırmak yatakları ve göl kenarları olabilmektedir. Kurganların çok çeşitli alanlara yapılmasında, bozkır kavimlerinin çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olmaları etkili olmuştur (Belli, 2002: 927).

Kurganın nasıl yapıldığını Herodotos, *Historia* adlı eserinin dördüncü bölümünde şu şekilde anlatmaktadır:

"Hükümdarları öldüğü zaman, o bölgede eni boyu bir dörtgen, büyük bir çukur kazılar ve hazır olduğu zaman ölüyü getirirler. Gövde mumla kaplanmıştır; önceden karnı yarılmış, içi boşaltılmış ve maydanoz tohumu, anason ve dövülmüş saparna ve kokulu maddelerle doldurulmuş, sonra dikilmiştir; ölü bir arabaya konur ve başka bir halk topluluğuna götürülür. Bütün halk toplulukları dolaştırıldıktan sonra ölü, imparatorluğun en uzak ülkesi olan Gerrhos ülkesine götürülür; mezar orada kazılmıştır. Mezarın içine çimen yayılır, hükümdar üzerine konur. Ölü, yere saplanmış mızraklarla çevrilir, üzerine ağaçtan bir gölgelik konur, sazlarla örtülür, mezarın içinde boş kalan geniş yerlere eşlerinden birisi, elinden içki içtiği kimse, bir aşçı, silahtarı, uşaklarından birisi, bir haberci ve atları boğulup konulur, kullandığı eşyalardan birer tane ve altın kupalar da konur. Bu tören tamamlanınca herkes mezarın üzerine kürekle toprak atar ve en yüksek tümseği yapmak için birbirleriyle yarış ederler" (Herodotos, 2015: 313).

Herodotos'un, *Historia* adlı eserinde anlattığı kurgan yapımıyla ilgili bilgiler, bozkır coğrafyasında bulunan kurganlarda yapılan kazı çalışmalarından elde edilen arkeolojik veriler ile doğrulanmıştır. Bu da kaynağın önemini artırmıştır. Herodotos'un bahsettiği kurganlar, Karadeniz'in kuzeyinde yer alan bozkır coğrafyasında sıklıkla görülebilmektedir.

Bozkır coğrafyasında kurgan yapımının sadece milattan önceki dönemlerde değil; milattan sonraki dönemlerde de devam etmiş olduğu kaynaklarda görülmektedir. Örneğin; 9. yüzyılda Abbasi Halifesi tarafından Bulgar Hanı'na elçi olarak gönderilen kafilenin içerisinde bulunan İbn Fadlan, bu sefere ilişkin yazmış olduğu seyahatnamesinde Oğuzlarda ölü gömme geleneğinden şu şekilde bahsetmektedir:

“Oğuzlardan birisi ölürse onun için ev gibi büyük bir çukur kazarlar. Bundan sonra cesedi alıp elbisesini giydirir, kuşağını ve yayını kuşandırır. Eline, içinde nebiz olan ağaçtan bir kadeh verirler, önüne yiyecek dolu bir kap koyarlar. Daha sonra ölüyü çukura oturtup üzerini tavanla örterler. Mezarının üzerine çamurdan bir kubbe gibi tümsek yaparlar. Bundan sonra ölünün hayvanlarının yanına varıp miktarına göre, birden yüze veya iki yüze kadarını kurban ederler. Onların etlerini yerler. Başlarını, ayaklarını, derilerini ve kuyruklarını bir tarafa ayırıp bunları kesilmiş ağaçlar üzerine kabrinin başına asarlar. Bunlar ölünün cennete giderken bineceği hayvanlardır derler. Eğer ölen kimse, sağlığında insan öldürmüş kahraman kimse ise öldürdüğü insanların sayıları kadar, ağaçtan suret yontup bunları kabrinin üzerine dikerler. Bunlar onun hizmetçileridir” (İbn Fadlan, 2022: 36).

Herodotos ve İbn Fadlan’ın tarif ettiği gibi, yapılan pek çok kazı çalışmaları neticesinde de kurganların iki ana unsurdan oluştuğu anlaşılmaktadır. Kurganın birinci kısmı toprak seviyesine kadar açılmış çukur ve oluşturulan odalardan; ikinci kısım ise zemin seviyesi üzerine yığılmış topraktan oluşmaktadır. Odaların üstü tıpkı bir yapının üzeri gibi kalaslarla kapatılmakta, kalaslar ise alttan payandalarla desteklenmektedir. Sağlam bir tavan oluşturulup üzerine toprak yığılmaktadır. Kazılan mezarların üzerine yığılan topraklar kenarlarından dışarıya taşmakta, böylece mezarı korunaklı hâle getirmektedir (Durmuş, 2016: 434).

Bozkır coğrafyasının birçok yerinde kurganlar bulunmaktadır. Bozkır kavimlerinin kurgan bölgelerinden biri de Pazırık bölgesidir. Pazırık bölgesi, Rusya’ya bağlı Gorna Altay Bölgesi’nde Yukarı Altaylar’ın doğu kısmındaki Tuva sınırında yer almaktadır. Söz konusu bu alan Büyük Ulagan sahası içerisinde Greenwihc’e göre 50’44 kuzey, 88’03 doğuda bulunan bir vadidir. Büyük Ulagan Vadisi U şeklinde Pazırık bölgesinin yaklaşık bir km güneyindedir. Ayrıca bölgede bulunan Balyktol Nehri ise Pazırık’ın güneybatı tarafından Büyük Ulagan Vadisi’nin içlerinde akmaktadır (Rudenko, 1970: 1).

Pazırık kurganlarında bulunan eserlerin bozulmadan günümüze kadar gelmesinde bölge ikliminin önemli bir rolü vardır. Şöyle ki kurganlarının bulunduğu bölgenin, yıllık sıcaklık farkları fazla değildir. Düşük bir sıcaklık ortalaması yıl boyunca devam etmektedir. Bölgedeki kış döneminin oldukça uzun sürmesi sıcaklık ortalamasını düşürmektedir. Ayrıca kış boyunca oluşan rüzgârlar bölgede kalın bir kar tabakasının oluşmasını önlemiş ve de aşırı dondurucu soğuklara sebep olmuştur. Kış mevsiminin ardından gelen yaz mevsimi ise oldukça kısa sürmektedir. Bu sebeplerden dolayı kurganların içine giren yağmur ve kar suları kurganların içinde donmuş, böylece kurganlarda bulunan eserler mezara konulduğu ilk günkü gibi korunmuştur (Rudenko, 1970: 7).

Pazırık kurganlarının bulunduğu alanda ilk çalışmalar Messerschmidt tarafından 1722 yılında yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar gezi ve yüzey araştırması şeklindedir. Pazırık kurganlarında yapılan ilk bilimsel kazı ise 1924 yılında Rudenko tarafından yapılmıştır. Ancak yapılan bu kazıda herhangi bir kalıntı ve buluntuya rastlanılmamıştır. Kurganlar üzerinde ilk kapsamlı çalışma ise Rus Devlet Etnografya Müzesi tarafından 1929 yılında yapılmıştır. Söz konusu bölgede yapılan araştırma ve incelemeler sonucunda kırka yakın kurgan tespit edilmiştir. (Görsel 1) Tespit edilen bu kurganlardan Pazırık 1 numaralı kurganı olarak adlandırılan kurgan, Rudenko tarafından açılmıştır. (Görsel 2) Ancak II. Dünya Savaşı’nın çıkması sebebiyle kazı çalışmalarına ara verilmiştir. Savaşın sonunda bölgedeki kurganlar üzerinde çalışmalara devam edilmiştir (Radloff, 1954: 101). İlerleyen süreç içerisinde Rus Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsünün bölgede yapmış olduğu çalışmalarda küçük veya büyük 150 kurgan tespit edilmiştir. Bölgedeki kurganlar genelde bir tepe üzerine veya nehir teraslarına yapılmıştır. Pazırık kurganlarının ancak beş tanesi büyük kurgan sayılmaktadır. Bu kurganlardan; 3 ve 4 numaralı olan kurganlar kuzeyde, 1 ve 2 numaralı olan kurganlar orta kesimde, 5 numaralı olan kurgan ise güneyde yer almaktadır (Rudenko, 1970: 13).

Görsel 1. Pazırık Kurganları Kazılmadan Önceki Halinden Bir Görünüm (Rudenko, Frozen Tombs of Siberia The Pazyryk Bruials of Iron Age Horsemen)

Pazırık kurganları içerisinde 1929 yılında Rudenko tarafından açılan ilk kurgan Pazırık 1 numaralı kurgan olarak adlandırılmaktadır. Bu kurgan, 47-50 m çapında ve 2,2-2,5 m yüksekliğinde taş yığından yapılmış bir kurgandır. Pazırık 1 kurganı üzerinde yapılan çalışmalarda, kurganı koruyan ağaç kütüklerinden oluşan koruma tabakasına rastlanılmıştır. Bu tabakanın 300 kadar tomruktan oluştuğu tespit edilmiştir. Mezar odasının tavanı kuzey ve güney duvarlarında karşılıklı olarak bulunan üç kiriş üzerine oturtulmuştur. Bu ağaç koruma tabakasının ya da tavanın altında ise 4 m. derinliğe sahip iç içe iki oda ortaya çıkarılmıştır. Mezar odasının üst katmanında ise huş ağacı kabuğu ile karaçam ağacının kabukları ve dumanlı çay çalısının yaprakları bulunmuştur. Mezar odasını meydana getiren ahşap oda ise mezar çukurunun tamamını kaplamamakta ve mezar çukurunun daha geniş olan güney tarafında yer almaktadır (Rudenko, 1970: 15-21 Çoruhlu, 2019: 132).

Pazırık 1 numaralı kurganı Rudenko tarafından kazılmış ancak II. Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla kurgan üzerindeki araştırmalara ara verilmiştir. Savaşın sona ermesinden sonra yeniden başlatılan çalışmalar neticesinde Rudenko tarafından 1947-1948 yılları arasında Pazırık 2 numaralı kurganı kazılmıştır. Bu kurganın çapı 36 m, yüksekliği ise 4 m'dir. Kurganın üst tabakası 10 cm kalınlığında, kırık taşlardan oluşmaktadır. Bu taş tabakanın alt kısmındaki toprak tabaka, kütük tabakasının üstünde bulunmaktadır. Bu tabaka aynı zamanda altta bulunan mezar odasını da korumaktadır. Kurganın merkezindeki tahribat, kurganın hırsızlar tarafından soyulduğunu göstermektedir (Rudenko, 1970: 314).

Pazırık 2 numaralı kurganının çatı tabakasında, Pazırık 1 numaralı kurganında olduğu gibi huş ağacı kabuklarıyla kaplanmıştır. Ancak bu tabaka, altı tabakadan oluşmaktadır. Defin odasının tavanını ise dokuz kütük oluşturmaktadır. Bu ahşap tavanı, 2,10 m ile 2,65 m arasında yüksekliğinde ve 35 cm çapında tomruklardan oluşan direkler taşımaktadır. Tavan, mezar odasının güney ve kuzey kesiminde bulunan kirişlere bağlanmıştır. Ancak odanın tavanı ile kirişlerin bulunduğu alan arasında 20,35 cm'lik bir açıklık bulunmaktadır (Rudenko, 1970: 22).

Pazırık 2 numaralı kurganını oluşturan toprak ve kütükten oluşan tabakanın altında ise 4 m derinliğinde ve ölçüleri 7,1x7,8 m olan dikdörtgen bir mezar odası bulunmuştur. Bu mezar odasının tabanı 10 cm kalınlığında kırma taş; bu kırma taş tabakanın üzerinde ise 5 cm kalınlığında ince bir toprak tabaka vardır. Mezar odası iki kısım hâlinde ve ahşaptan yapılmıştır. Bu kurganda da Pazırık 1 numaralı kurganda olduğu gibi odaların arası taş ile doldurulmamış boş bırakılmıştır. Mezar odasına, daha önceden soyguncular tarafından açılan delikten, suların dolması ve bu suların donması neticesinde

mezar odasında bulunan eşyalar kazının yapıldığı tarihe kadar bozulmadan ulaşabilmiştir (Rudenko, 1970: 19).

Pazırık 2 kurganının mezar odasında yapılan çalışmalarda soyguncular tarafından tabuttan çıkarılıp atılmış hâlde bir erkeğin ve bir kadının cesetleri bulunmuştur. Mumyalaanmış olarak bulunan bu cesetler bozkır kültür tarihinde sık rastlanan bir durum olmaması nedeniyle son derece ilgi çekmektedir.

Pazırık 3 numaralı kurganı da, Rudenko tarafından 1948 yılında kazılmıştır. Bu kurgan, 36 m. çapa ve 2,6 m. yüksekliğe sahiptir. Kurganın üzeri doğu-batı şeklinde dizilmiş, dik taşlar ile iki bölüme ayrılmıştır. Kurganın yapımında büyük taş bloklar kullanılmıştır. Mezar odasının üst kısmında ağaç kütük tabakasının üzerinde taş ve kaya parçalarından bir koruma tabakası daha oluşturulmuştur. Yapılan kazı faaliyetlerinde bu taş tabakanın içerisinde tahta kürek, tahta kamalar ve bir arabanın parçaları ile birlikte yedi tekerlek bulunmuştur. Bu tahta küreğin ve kamaların mezar odasının kazılmasında kullanıldığı; arabanın ise mezar odasına defnedilen kişiyi mezar yerine getirdiği düşünülmektedir (Rudenko, 1970: 319 Çoruhlu, 2019: 139).

Görsel-2. Pazırık Kurganları Yapılan Kazı Çalışmaları (Rudenko, Frozen Tombs of Siberia The Pazyryk Bruials of İron Age Horsemen)

Mezar odasının üzerindeki çatının çökmesini önlemek amacıyla mezar odasının güney ve kuzey tarafına üçer adet ayaklı ahşap direk dikilmiş ve bu ahşap direkler birbirine çapraz bağlama yöntemi ile bağlanarak bir koruma tabakası oluşturulmuştur. Bu tabakanın altında ise dış tarafta kalan odanın çalılardan yapılmış bir tabakası bulunmaktadır. Bu çalı tabakasının altında ise karaçam ve kayın ağacından eşit ölçülerde kesilmiş tomruklar bulunmaktadır. Bu tomrukların arası bölgede bulunan yosunlar ile doldurulmuştur. Böyle bir katmanın yapılmasının sebebi olarak mezar odasının içine yağmur ve kar sularının dolmasının önüne geçmek olduğu düşünülebilir (Rudenko, 1970: 23).

Pazırık 3 numaralı kurganda yapılan çalışmalarda tespit edilen çatının altında mezar odası bulunmuştur. Söz konusu bu kurganda bulunan mezar odası, yer zemininden 5,2 m derinliktedir. Bu kurganın mezar odasının bu derinlikte olmasının nedeni ise kurganın kazıldığı alanın altındaki kumlu zeminin diğer höyüklerin altındakinden daha yumuşak olmasından kaynaklanmaktadır (Rudenko, 1970: 14).

Pazırık 4 numaralı kurganı, 1948 yılında Rudenko tarafından kazılmıştır. Söz konusu bu kurgan 24 m çapa ve 1,5 m yüksekliğe sahiptir. Bu kurganın üzeri doğu-batı yönünde taşlar döşenerek ikiye ayrılmıştır. Kurganı oluşturan tepe şeklindeki toprak tabaka kaldırıldıktan sonra taşlarla dolu 30 m² bir alan ortaya çıkmıştır. Bu taş bloğun içerisinde mezarın kazılması esnasında kullanıldığı düşünülen tahta

kamalar bulunmuştur. Taş bloğun altında ise ağaç kütüklerinin oluşturduğu mezar odasının çatısı yer almaktadır. Mezar odasının çatısını oluşturan ahşap kütüklerin altında kurganın defin odası vardır. Kurganın mezar odası, Pazırık 1 ve 2 numaralı kurganlarında bulunan mezar odalarının iç odalarına büyük oranda benzemektedir. (Rudenko, 1970: 322).

Pazırık 5 numaralı kurganı da 1949 yılında Rudenko tarafından kazılmıştır. Bu kurganın diğer kurganlardan farklı olarak tümseğinin etrafı oldukça geniş aralıklı taşlar ile çember şeklinde çevrilmiştir. Ayrıca bu kurganı diğer Pazırık kurganlarından ayıran başka bir özellik ise diğer kurganlarda olduğu gibi mezar odası iç ve dış odalar olarak düzenlenmemiş olup, tek odadan meydana gelmesidir (Rudenko, 1970: 17). Söz konusu bu kurgan 42 m çapında ve 3,75 m yüksekliğindedir. Kurganın üzeri yaklaşık üç ton ağırlığında kaya parçaları ile kaplanmıştır. Bu tabakanın altında ince bir kütük tabakası bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarda mezar odasının kalın kalaslardan oluşan zemin tabakasının doğrudan toprak zemin üzerine yapıldığı tespit edilmiştir. Defin odasının ise hem duvarları hem de tavanı kütüklerden oluşmaktadır. Diğer Pazırık kurganları üzerindeki çatıyı kaplayan huş ağacı kabuğu ile dumanlı çay yapraklarından oluşan katman bu kurganda görülmemiştir (Rudenko, 1970: 322-324).

Pazırık kurganlarında yapılan kazı çalışmalarında; kurganların kazımı esnasında kullanılan aletler, kurganların mezar odasına defnedilen kişilerin cesetleri, mezar odasına bırakılan gündelik yaşamda kullanılmış eşyalar, savaş araç ve gereçleri, defin işlemleri öncesi ve sonrasında yapılan ritüellerde kullanılan malzemeler, kurban olarak sunulan atlar gibi birçok kalıntı ve buluntu elde edilmiştir. Bu kalıntı ve buluntular bozkır kavimlerinin sosyal, askerî ekonomik ve dinî yönden birçok kültürel unsuru hakkında bilgiler vermektedir.

Pazırık Buluntularına Göre Sosyal Hayat

Pazırık kurganlarında yapılan kazı çalışmalarında ortaya çıkarılan kalıntı ve buluntular bozkır insanının sosyal yaşamına dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bu bilgiler içerisinde ilk olarak bozkır insanının giyim kuşamı gelmektedir. Yaşadığı bozkır coğrafyasının şartlarına göre kıyafetler yapan bozkır insanının giyim kuşamı ile ilgili bilgi veren kıyafetler arasında ilk sırada başlık gelmektedir. Kürk ve deriden çeşitli şekillerde başlıklar yapıp giyen bozkır insanının başlığı, diğer kavimlerin başlıklarından farklıdır. Bu farklılıklar yazılı kaynaklarda da belirtilmiştir. Bir bozkır kavmi olan İskitler hakkında bilgi veren Herodotos eserinde onların ok şeklinde başlıklar giymiş olduğunu belirtmektedir. Burada başlığın kıyafet özelliğinden daha çok bir kimlik vasfı taşıdığı görülmektedir.

Pazırık kurganlarında yapılan kazı çalışmalarında, 2 numaralı kurganda kahverengi bir başlık parçası; 3 numaralı kurganda ise miğfer şeklinde, ense ve kulakları kapatan bir başlık bulunmuştur. Pazırık kurganlarındaki mezar odalarında bulunan kadınların da başlıkları olduğu tespit edilmiştir (Rudenko, 1970: 89).

Bozkır insanının giyim kuşamda kullanmış olduğu kıyafetlerden biri de kaftandır. Kalın yünden yapılarak dış kıyafet olarak kullanılan kaftan, bir kuşak ya da kemer yardımı ile belden bağlanmaktadır. Bozkır insanını, soğuğa karşı büyük oranda koruyan kaftanlar ayrıca at üzerinde rahat hareket etmesini sağladığı için bozkır süvari giyim tarzına uygundur. Pazırık 2 numaralı kurganında uzunluğu 90 cm olan kısa bir kaftanın arka parçası; (Görsel 3) Pazırık 3 numaralı kurganında ise erkeğe ait olduğu tahmin edilen gömleğe benzer bir kaftan bulunmuştur (Rudenko, 1970: 85).

Görsel 3. Pazırık 2 Numaralı Kurganda Bulunan Adamın Kaftanı (Rudenko, Frozen Tombs of Siberia The Pazyryk Bruials of İron Age Horsemen)

Bozkır insanının kullanmış olduğu kıyafetlerden biri de gömlektir. Pazırık 2 kurganında kenevir liflerinden dokunmuş keten bir gömlek bulunmuştur. Bozkır insanının, günlük yaşamında kullanmış olduğu kıyafetlerinden bir diğeri ise pantolondur. Pantolon, bozkır süvari giyimine uygun bir kıyafettir. At üzerinde hareket eden bozkır insanının pantolonu, onun hareketlerini kısıtlamayıp rahat hareket etmesini sağlamıştır. Kurganlardan, pantolonlar ile ilgili arkeolojik veriler elde edilmektedir. Pazırık kurganlarında yapılan çalışmalarda pantolon parçaları bulunmuştur. Söz konusu pantolon parçalarının yanı sıra 5 numaralı kurganda bulunan halı üzerinde dokunmuş süvarinin pantolonu da bozkır insanının pantolon kullandığının göstergesi olması açısından dikkate değerdir. Kurganlarda kemer ve kemer parçaları da bulunmuştur. Pazırık 2 numaralı kurganında bulunan, kadına ait olabileceği tahmin edilen, gümüş kemer tokası ile ipliklerden yapılan kemer dikkat çekmektedir (Rudenko, 1970: 100). Bu kalıntı ve buluntuların içerisinde, çorap ve botlar da yer almaktadır. Özellikle Pazırık 2 numaralı kurgan, bu konuda zengin malzemeler vermektedir. Adı geçen kurganda yapılan kazı çalışmalarında bir kadına ait iki çift bot ve çoraplar bulunmuştur. Bulunan bu botlardan birincisinin taban kısmı oldukça orijinaldir. Deriden yapılan ve kırmızıya boyanan çizmenin alt tabanı ve üst kısmı başta lotus çiçeği olmak üzere çeşitli figürlerle süslenmiştir (Görsel 4) (Rudenko, 1970: 95).

Görsel 4. Pazırık Kurganlarında Bulunan Giyim ve Kuşam ile İlgili Buluntular (Rudenko, Frozen Tombs of Siberia The Pazyryk Bruials of İron Age Horsemen)

Bozkır insanının sosyal yaşamının bir diğeri yeme içmedir. Bozkır kavimlerinin başlıca gıda maddesi ettir. Et ihtiyaçlarını; kuzu, koyun, koç, keçi, erkeç, oğlak, at, deve, tavuk gibi kendi besledikleri

hayvanlar ve kuş, geyik, tavşan ve balık gibi avladıkları hayvanlardan temin etmişlerdir. İçeceklerin başında ise kısrak sütünden yapılan kımız gelmektedir. Pazırık kurganlarında tespit edilen yiyecek ve içecek kültürüne dair verilere Herodotos ve Hippokrates gibi yazılı kaynaklarda da rastlanılmaktadır.

Pazırık 2 numaralı kurganda yapılan kazı çalışmalarında yiyecek içecek ile ilgili arkeolojik malzemeler bulunmuştur. Kurganın defin odasının zemininde, iki ahşap kap bulunmuştur.(Görsel 6) Bulunan bu kapların kımız kabı olduğu düşünülmektedir. Söz konusu kurganda yapılan çalışmalarda dört masa bulunmuştur. (Görsel 5) Masaların üst kısımları üzerinde yapılan incelemelerde, söz konusu masaların üzerine keçi ve at eti konulduğu tespit edilmiştir (Rudenko, 1970: 35).

Görsel 5. Pazırık Kurganlarında Bulunan Mezar Odasına Defnedilen Kişi İçi Üzerine Yemek Bırakılan Masa (Rudenko, Frozen Tombs of Siberia The Pazyryk Bruials of Iron Age Horsemen)

Görsel 6. Pazırık Kurganlarından 2 Numaralı Kurganda Bulunan Kımız Kabı (Rudenko, Frozen Tombs of Siberia The Pazyryk Bruials of Iron Age Horsemen)

Bozkır insanının sosyal yaşamının bir diğer unsuru dokumadır. Bozkır coğrafyasında bulunan birçok kurganda yapılan kazılarda, kurganların içerisinde yer alan mezar odalarının duvarları ve zemini keçe ve halılarla kaplanmış, duvarlarına gündelik hayatta kullanılan kap, kacak, silah gibi pek çok eşya asılmıştır. (Görsel 7) Pazırık kurganlarında yapılan kazı çalışmalarında da dokuma örneklerine rastlanılmıştır. Pazırık 2 numaralı kurganında yapılan kazılarda bulunan tabutun içerisine cesedi koymadan önce tabutun içi kalın bir keçe ile örtülmüş ve bunun üzerine uzun tüylü, yumuşak yün bir halı serilmiştir. Tabutun içerisindeki cesetler, halının boşta kalan kenarlarına sarılmış ve ardından tabutun sonuna kadar üzerine özel, güçlü bir kumaş şeridi serilmiş ve siyah keçe kaplanmış (Rudenko, 1970: 31). Bozkır insanının, yapmış olduğu dokumalar ile ilgili en önemli veri Pazırık 5 numaralı kurganda bulunan halıdan elde edilmektedir. Atların gömülü olduğu mezar odasının dış kısmındaki odada keçe yaygının yanı sıra bütün olarak ele geçmiş bozkırın en eski halısı bulunmuştur. Burada bulunan halı çeşitli hayvan figürleri ve motiflerle süslenmiş olup günümüzde kullanılan halılarla benzerlik göstermektedir. (Görsel 8)

Görsel 7. Pazırık Kurganlarının Ahşap Mezar Odalarında Bulunan Keçe (Rudenko, Frozen Tombs of Siberia The Pazyryk Bruials of İron Age Horsemen)

Görsel 8. Pazırık 5 Numaralı Kurganda Bulunan Halı (Rudenko, Frozen Tombs of Siberia The Pazyryk Bruials of İron Age Horsemen)

Bozkır insanının, sosyal hayatının bir başka unsuru barınmadır. Bozkırda barınma ihtiyacı için göçerevler yapılmıştır. Bu evler hakkında Hippokrates, *Havalar*, *Sular*, *Mevkiler* adlı eserinde iki ya da üç odalı, üzeri keçe ile kaplı rüzgâra ve soğuğa karşı korunaklı iki ya da üç çift öküz tarafından çekilen evler şeklinde bilgi vermektedir. Bozkır coğrafyasında bu evler için “kağrı”, “araba”, “evli-araba”, “göçerev” gibi tabirlerin kullanıldığı görülmektedir (Durmuş, 2016: 90-91). Bozkır insanının, ev olarak kullanmış olduğu arabalara dair yazılı kaynaklarda bilgiler yer aldığı gibi arkeolojik çalışmalarda da bunlara dair kalıntı ve buluntular tespit edilmiştir. Pazırık kurganlarında yapılan kazı çalışmalarında da arabaya dair kalıntı ve buluntular ortaya çıkarılmıştır. Bu kurganlardan, Pazırık 1 numaralı kurganda

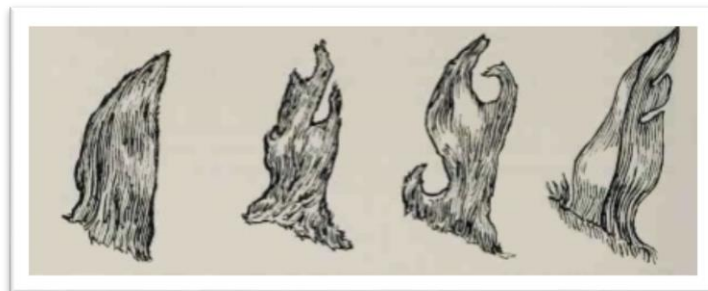
yapılan kazı çalışmalarında bir öküz boyunduruğuna rastlanılmıştır. Bulunan bu boyunduruğun, Herodotos'un, Historia adlı eserinde İskitlerin cenaze törenine dair verdiği bilgiler arasında görülen "Ölen kimse bir arabaya konularak önce kabileleri arasında dolaştırılır sonra da mezara getirilir" (Herodotos, 2015: 313). şeklinde yer alan ifadenin arkeolojik malzeme ile doğrulanması olarak düşünülebilmektedir. Arabaya dair en önemli veri, Pazırık 5 numaralı kurganından elde edilmiştir. Burada yapılan kazı çalışmalarında daha önceki Pazırık kurganlarında kırık ya da sadece tekerlekleri bulunan araba, bu kurganda tam olarak bulunmuştur. (Görsel 9) Hem yazılı hem de arkeolojik kaynaklarda bilgi verilen arabalı evlere dair, kurganlarda elde edilen kalıntı ve buluntular, her ne kadar cenaze törenine ait olsa da bozkır insanının kullanmış olduğu arabaya dair fikir oluşturması açısından da önemlidir.

Görsel 9. Pazırık 5 Numaralı Kurganında Bulunan Araba (Rudenko, Frozen Tombs of Siberia The Pazyryk Bruials of Iron Age Horsemen)

Bozkır insanının sosyal hayatına dair bir başka unsur damga ve endir. Bozkır insanının, hayvanlarını diğer sürülerden ayırt etmek için kullanmış olduğu damga ve enlere ait arkeolojik kaynaklarda sınırlı da olsa bilgiler bulunmaktadır. Damga ile ilgili arkeolojik veri elde edilen kurganlardan biri de Pazırık 1 numaralı kurgandır. Kurgan üzerinde yapılan kazı çalışmalarında mezar odasına defnedilmiş 10 at tespit edilmiştir. Bu atlar üzerinde yapılan incelemelerde ise hepsinin erkek olduğu, yelelerinin kısaltıldığı, bazılarının kuyruklarının bağlanmış olduğu görülmüştür. Ayrıca atların kulaklarında bazı şekillerin yer aldığı tespit edilmiştir. (Görsel 10) Atların kulaklarındaki bu şekiller "en"dir. Atların kulaklarında farklı enler bulunmaktadır. Enlerin farklı olması onların ölen kişinin mezarına ayrı ayrı kişiler tarafından gönderildiğine işaret etmektedir. Hayvanların kulaklarını enlemek suretiyle damgalanması günümüzde de devam etmektedir. (Görsel 11) Bu da kültürel sürekliliğin bir göstergesidir.

Görsel 10. Pazırık Kurganlarında Bulunan Atların Eni (Rudenko, Frozen Tombs of Siberia The Pazyryk Bruials of Iron Age Horsemen)

Görsel 11. Ankara İli Ayaş İlçesinde Bulunan Bir Sürüdeki Koyunun Eni

Bozkır insanının sosyal hayatına ışık tutan bir başka unsur ise müzik aletleridir. Bozkır insanının hayatında müzik önemli bir yer tutmaktadır. Toplu hâlde ya da bireysel olarak şarkılar söylendiği yazılı kaynaklarda yer almaktadır ancak bozkır coğrafyasında müzik daha çok dinsel törenlerde kullanılmıştır. Pazırık 2 ve Pazırık 3 numaralı kurganlarda müzik aletleri bulunmuştur. Bulunan bu müzik aletleri Kam adı verilen din adamlarının cenaze törenlerinde kullandığı davullardır.

Pazırık Buluntularına Göre Askerî Hayat

Pazırık kurganlarında yapılan kazı çalışmalarında bozkır insanının askerî hayatına dair önemli kalıntı ve buluntular elde edilmiştir. Bu kalıntı ve buluntular arasında ilk sırada at gelmektedir. At, bozkır insanın askerî yapısında savaşçı unsur olan alplar kadar önemli bir unsurdur. Bozkır coğrafyasında kullanılan atın manevra kabiliyeti ve savaşlardaki hızı büyük bozkır devletlerinin kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Pazırık kurganlarında 7-14 arasında at kalıntısı bulunmuştur. Alınlarına kazma vurularak öldürülen atlar, kurganların mezar odalarında kendileri için ayrılan kısma düzenli ya da düzensiz olarak üst üste defnedilmiştir. Atların iç kısımları, adaleleri, kıl ve derileri korunmuştur. Bozkır insanı, atlarına büyük önem vermiş ve onları en iyi şekilde eyerlemiştir. Kurganlarda görülen koşut takımları sayesinde bozkır insanının atını nasıl eyerlediği anlaşılmaktadır. Pazırık kurganlarında bulunan atların başlarına maskeler takıldığı ve eyerlerinin altına konulan kumaşın çeşitli figürlerle süslendiği görülmektedir (Durmuş, 2016: 88).

Pazırık kurganlarında bozkır insanının kullanmış olduğu savaş araç gereçlerine dair kalıntı ve buluntular da tespit edilmiştir. Bunlardan biri oktur. Ok, bozkır kavimlerinin benimsemiş olduğu uzaktan savaş stratejisi için son derecede önemlidir. Pazırık 2 numaralı kurganda kemikten yapılmış iki adet ok ucu bulunmuştur. Pazırık 3 numaralı kurganın mezar odasında ise ok çubukları bulunmuştur. Mezar odasında bulunan ok çubuklarına göre yirmi dört okun olduğu tahmin edilmektedir. 80 cm uzunluğa sahip bu çubukların temren ya da başak adı verilen ön kısmı soyguncular tarafından kırılmış ve başıyla birlikte alınmıştır ancak yine de bu ön kısımlardan baştaki yuvanın 15 mm'ye kadar olduğu sonucuna varılabilmektedir. Ok çubukları 6-7 mm çapında ve çember şeklindedir. Çap olarak, önde bir inceliğe sahip olan ok çubukları daha sonra arka kısımda 9 mm'ye kadar kalınlaşmaktadır. Ok çubuklarının arkasında bulunan ip kalıntılarından okların arkasına tüy takıldığı anlaşılmaktadır (Rudenko, 1970: 217).

Pazırık kurganlarında ok uçlarının bulunmasına rağmen yaya dair herhangi buluntu elde edilememiştir. Ancak Pazırık 5 numaralı kurganda bulunan halı üzerindeki binici tasvirinin sol tarafında asılı bir yay kabı görülmektedir (Rudenko, 1970: 217). Bu yay kabının, yayın yağmur ve sudan ıslanmasını önlemek için kullanıldığı bilinmektedir. Çünkü ıslanan yay üzerinde malzeme gevşemekte ve yayın işlevini yitirmesine sebep olmaktadır. Bütün bunlar Pazırık mezarlarında bulunan insanların da bozkır insanı olduğunu ve yayı kullandıklarını göstermektedir.

Bozkır insanı her ne kadar uzaktan savaş taktiği benimsemiş olsa da yakın dövüşlerde kullanmak üzere hançer, bıçak, kılıç gibi silahlar yapmışlardır. Bozkır insanının kullanmış olduğu bıçaklar Pazırık kurganlarında yapılan kazılarda da elde edilmiştir. Pazırık 2 numaralı kurganın mezar odasının güneydoğu köşesinde demir bir bıçak ve ahşaptan yapılmış iki adet kın bulunmuştur (Rudenko, 1970: 38). Kullanılan yakın dövüş silahlarından birisi de baltadır. Pazırık kurganlarında bulunan lahitlerin dış

yüzeylerinde bulunan balta izleri ve özellikle Pazırık 2 numaralı kurganda bulunan kişinin kafatasındaki darbelerin balta ile oluştuğunun düşünülmesi bu dönemde baltanın kullanıldığını gösterdiği gibi diğer yandan kurganlarda bulunan atların mezara konulması esnasında alınlarına balta ile vurulmak suretiyle öldürülmüş olduklarının tespit edilmesi baltanın kullanıldığını açıkça ortaya koymaktadır.

Bozkır insanı saldırı silahlarının yanı sıra düşmandan gelebilecek saldırılara karşı da savunma silahları yapmıştır. Bunlar kalkanlar ve zırhlardır. Kalkana dair Pazırık kurganlarında veriler bulunmaktadır. Yapılan arkeolojik çalışmalara göre kurganlarda birbirine benzer iki tür kalkan bulunmuştur. Bulunan bu kalkanlardan biri yaklaşık 28-36 cm ebadında küçük bir kalkandır. Bu kalkan yaklaşık 34-35 adet yuvarlak çubuk parçalarının bir araya getirilip birleştirilmesiyle oluşmuştur. Kalkanın yapımında kullanılan bu çubuklar özenle yontulmuş ve ince bir deri tabakasına geçirilmiştir. Bu tarz kalkanlar Pazırık 1, 2 ve 5 numaralı kurganlarda atların eyerlerine bağlı halde bulunmuştur (Rudenko, 1970: 311).

Pazırık kurganlarında bulunan diğer bir kalkan türü ise Pazırık 3 numaralı kurgandan çıkarılmış olan kalkandır. Söz konusu kurganda üç adet bulunan ve diğerler Pazırık kurganlarında bulunan kalkanlara oranla daha büyüktür. Ebatları yaklaşık olarak 53cm- 69cm olan bu kalkanların üst tarafları eğimlidir. Bu kalkanların yapımında da diğerlerinde olduğu gibi özenle yontulmuş yaklaşık 1 cm çaplı tahta çubuklar kullanılmıştır. Bu tahta çubuklar bir deriye geçirilerek birleştirilmişlerdir. Ancak bu kurganda bulunan kalkanlar incelendiği zaman diğer Pazırık kurganlarındaki kalkanlardan farklı olarak iç kısımda iki adet çubuğun çapraz olarak yerleştirildiği görülmektedir (Rudenko, 1970: 219).

Pazırık Buluntularına Göre Ekonomik Hayat

Bozkır insanının ekonomik hayatına dair yazılı kaynaklarda bilgiler bulunmakla birlikte esas bilgiler kurganlardan elde edilmektedir. Pazırık kurganları da bozkır insanının ekonomik hayatına dair önemli veriler sunmaktadır. Bozkır insanının yaşadığı coğrafyanın şartları neticesinde ekonomisinin temelini hayvancılık oluşturmaktadır. Bozkır insanının beslemiş olduğu hayvanlar arasında at ve koyun ilk sırada yer almaktadırlar. Pazırık kurganlarında yapılan kazı çalışmalarında kurganlara defnedilmiş farklı sayılarda ve yaşları 17-20 arasında değişen atlar bulunmuştur. Kurganlarda çok sayıda at bulunması bozkır insanının ata ne kadar önem verdiğini gösterdiği gibi bulunan atların hepsinin aygır olması ve yaşlarının ileri derecede olması ise atın bozkır coğrafyasındaki ekonomik değerini ortaya koymaktadır (Durmuş, 2016: 88).

Pazırık kurganlarında koyun ile ilgili kalıntı ve buluntular da elde edilmiştir. Pazırık 2 numaralı kurganında koyun kemikleri bulunmuştur. Diğer Pazırık kurganlarında ise keçe parçaları ve giyim eşyaları, özellikle Pazırık 5 numaralı kurganında halı bulunması koyunun sadece etinden ve sütünden değil; yününden de faydalandığını göstermektedir.

Pazırık kurganlarında yapılan arkeolojik çalışmalarda at ve koyun kalıntılarının yanı sıra öküz arabası parçalarının bulunması öküz beslenildiğine; 5 numaralı kurganda bulunan halının üzerindeki geyik figürleri ise geyiğin bilindiğine işaret etmektedir.

Bozkır insanı hayvancılığın yanı sıra madencilik ile de meşgul olmuştur. Madencilik, bozkır ekonomisinde önemli bir yer tutmuştur. Tarihin en eski dönemlerinden beri çeşitli madenleri tanıyan bozkır insanı onları eriterek ve çeşitli şekiller vererek kullanmıştır. Bu madenler arasında altın, gümüş ve demir önemli bir yer tutmaktadır. Bozkır coğrafyasında bol miktarda altın madeni bulunmaktadır. Altın para gibi değişim aracı olarak kullanılmasının yanı sıra, eritilerek çeşitli süs eşyalarının yapımında da kullanılmıştır. Altından yapılmış objeler Pazırık kurganlarında da bulunmuştur. Ancak Pazırık kurganlarının mezar hırsızları tarafından soyulmuş olmaları sebebiyle altından yapılmış obje sayısı oldukça azdır. Pazırık 2 numaralı kurganında bulunan altın objeler arasında altın bir küpe ve at koşum takımlarının altınla kaplanması da bozkır coğrafyasında altının kullanıldığının kanıtlarıdır (Rudenko, 1970: 106).

Bozkır coğrafyasında kullanılan madenlerden biri de demirdir. Demir, tarihin en erken dönemlerinden itibaren kullanılmaya başlanmıştır. Demirin kullanılmaya başlaması tarihî bir dönüm noktası olarak kabul edilmiş ve kronolojiye uygun olarak demirin kullanılmaya başlandığı bu döneme Demir Çağı adı verilmiştir.

Demirden yapılan silah ve diğer çeşitli eşyaların taş, bakır, tunç gibi diğer madenlerden yapılan silah ve eşyalara göre daha sağlam olması, demirin önemini artırmıştır. Bozkır coğrafyasında yaşayan kavimler de tarihin en erken dönemlerinden itibaren demir madenini keşfetmişler ve onu kullanmaya başlamışlardır. Demir bozkır insanının sosyal, siyasi, askerî ve dinî hayatında önemli rol oynamıştır. Pazırık kurganlarında yapılan kazı çalışmalarında da demirden yapılmış eşyalar tespit edilmiştir. Pazırık 2 numaralı kurganda demirden bir bıçak bulunmuştur. Ayrıca Pazırık kurganlarında bulunan koşum takımlarında demirden yapılmış parçalar kullanılmış olup bunlar gümüş ya da altın ile kaplanmıştır (Rudenko, 1970: 198).

Pazırık Buluntularına Göre Dinî Hayat

Bozkır insanının dinî hayatına dair veriler yazılı kaynaklarda yer aldığı gibi arkeolojik kaynaklar da bu konuda bilgi vermektedir. Arkeolojik kaynakların başında ise kurganlar gelmektedir. Kurganlar bozkır insanının öldüğü zaman defnedildiği yığma tepe mezarlar olmakla birlikte aynı zamanda kutsal mekanlardır. Bu yığma tepe mezarların yapımı, içine cesetle birlikte yerleştirilen eşyalar, ölen kişinin defni öncesinde ve sonrasında yapılan ritüellere dair kalıntı ve buluntular bozkır insanının inanç dünyasına ışık tutmaktadır.

Bozkır kavimlerinde ileri gelen bir kimse vefat ettiğinde ölen kişi çadırına konularak çadırın etrafında at koşuları yapıldığı ve çadırın önüne gelen kişilerin yüzlerini yaralayarak ağladıkları kaynaklarda yer almaktadır (Durmuş, 2016: 301).

Ölen bir kişi için kurganının yapılacağı uygun bir yer bulunduktan sonra mezarın yapımına başlanmaktadır. Toprağın zor kazılması ve coğrafyanın şartları göz önüne alındığında kurganın yapımı uzun sürmektedir. Bu sebeple ölen kişinin vefat tarihi ile defin tarihi arasında bir zaman aralığı bulunmaktadır. Bozkır coğrafyasında ilkbahar ve yazın ölen kişilerin sonbaharda, sonbahar ve kışın ölenlerinde ilkbaharda defnedildikleri kaynaklarda belirtilmektedir (Durmuş, 2016: 303).

Pazırık kurganlarında yapılan incelemelerde kurganların ilkbaharda ya da sonbaharda yapıldığına dair veriler tespit edilmiştir. Pazırık 3 numaralı kurganın mezar odasını kaplayan huş ağacı kabuğu tabakasının şeritleri arasındaki yosun tabakasında beyaz-sarı uyuz otu çiçekleri bulunmuştur. Bu durum bitkinin yazın ilk yarısında toplandığını göstermektedir. Ayrıca aynı yosun tabakasındaki sürgünler erken büyümeye ve ilkbahar/yaz aylarına işaret etmektedir. Kısmen köklenmiş karaçam gövdeleri ve bu kurganın mezar odasını kaplayan tomrukların kabuklarının soyulmuş olması da yine ilkbahar/yaz dönemine işaret etmektedir çünkü yaz sonu ve sonbaharda karaçamın kabuğu geniş şeritler hâlinde soyulamamaktadır. Pazırık 1 ve 2 numaralı kurganlarındaki genç atların köpek dişleri üç buçuk yaşına işaret etmektedir ki bu da kış mevsiminde değil; sonbaharda öldürüldüklerinin bir başka kanıtıdır (Rudenko, 1970: 28). Ölen kişinin vefat tarihi ile defin tarihinin arasında bir zamanın bulunması cesedin bozulacağı düşüncesini akla getirmektedir. Bozkır insanı cesedin çürümesini önlemek amacıyla cesetleri mumyalamıştır. Bir bozkır kavmi olan İskitler hakkında bilgi veren Herodotos eserinde cesedin nasıl mumyalandığı hakkında bilgiler verdiği gibi Pazırık kurganlarında yapılan kazılarda da cesetlerin mumyalanmış olduğu ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca tarihin ilk dönemlerinden mumyalama işlemi bilen bozkır insanı bunu tarihsel süreç içerisinde de devam ettirmiştir. Anadolu Selçuklu sultanlarının da cesetlerinin mumyalanmış olduğu tespit edilmiştir. Bu da kültürel sürekliliğin bir göstergesidir (Durmuş, 2007: 126).

Mumyalanarak defnedileceği tarihe kadar bekletilen cenazeye altından ve değerli taşlardan yapılmış çeşitli plakalar ile süslenmiş bir tören elbisesi hazırlanmış olduğu kurganlarda yapılan kazılarda ortaya çıkarılmıştır. Kurgan yerinin tespitinden sonra derin bir çukur kazılarak mezar yapımına başlanılmıştır. Mezar çukurları yaklaşık 3-4 m. derinliktedir. Bunda amaç mezar hırsızlarının mezar odalarını tahrip etmesini önlemektir. Derin bir çukur kazıldıktan sonra mezar odası oluşturulmuştur. Her kurganda bir ana mezar odası vardır. Bu ana mezar odası bazen kurganın tam merkezinde bazen de kenarında yer almaktadır. Ana mezar odasının duvarları tomruklar ile çevrilimekte, duvarlar halı ve keçeler ile kaplanmaktadır. Kurgan hazır olduğunda mumyalanmış bir şekilde bekletilen cenaze -Pazırık 5 numaralı kurganında bulunan araba örneğinde olduğu gibi- arabaya konularak akrabalarına veya ona bağlı olan halklara götürülmektedir. En son mezarın olduğu yere getirilen cenaze için, vefat ettiğinde yapılan ritüeller burada da yapılmakta ve din adamları olarak tabir edilen kamlar davullar çalarak dualar

etmişlerdir. Bu davullar yazılı kaynaklarda yer aldığı gibi Pazırık kurganlarında yapılan kazılarda da bunlara ait kalıntı ve buluntular tespit edilmiştir (Rudenko, 1970: 36).

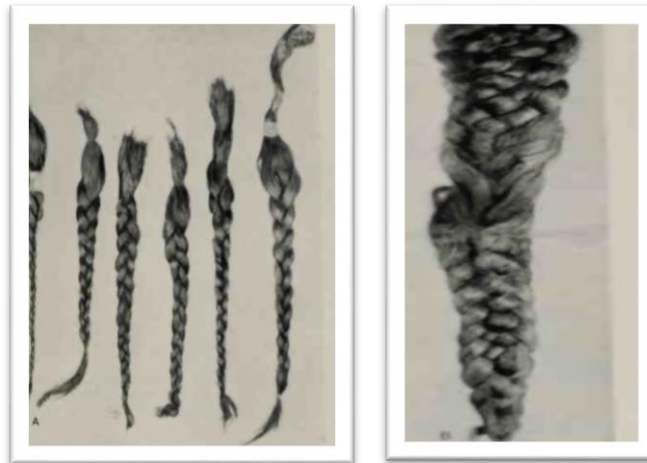
Cenaze için yapılan dinî ritüellerden sonra cenazenin defin işlemine başlanmıştır. Bozkır insanları, vefat eden insanları terk etmek, ateşte yakmak ve toprağa gömmek şeklinde üç farklı yöntem ile defnetmiştir. Bozkır coğrafyasındaki kurganların sayı olarak çokluğu göz önüne alındığında toprağa gömme şeklinin daha yaygın olduğu söylenebilmektedir. Defin için hazırlanmış olan cenaze daha önceden ağaçtan oyulmuş ve içine kürk yerleştirilmiş bir tabuta konularak mezar odasına indirilmiştir. (Görsel 12) Mezar odasının derin olması sebebiyle tabutun indirilmesi için tabutun uç kısımlarına açılan deliklere halatlar bağlanarak indirilmesi daha kolay hâle getirilmiştir. Daha sonra mezar odasının içerisine bırakılan silahlar, mutfak eşyaları ve yiyeceklerden sonra diğer kısmına da atlar defnedilmiştir. Pazırık kurganlarında yapılan kazılarda mezar odasına bırakılan masalardaki yiyecek kalıntıları, kırmızı kabı, atlar ve tabutun bulunması bozkır insanının kültür tarihine dair bilgi verdiği gibi yazılı kaynaklar da bu hususta verilen bilgileri doğrulamaktadır.

Görsel 12. Pazırık Kurganlarının Mezar Odalarındaki Ahşap Tabut (Rudenko, Frozen Tombs of Siberia The Pazyryk Bruials of Iron Age Horsemen)

Pazırık kurganlarındaki atlar ayrı bir önem arz etmektedir. Kurganlarda yapılan kazılarda sayıları 7-14 arasında değişen 17-20 yaş aralığında erkek atlara dair kalıntı ve buluntular tespit edilmiştir. Kurganlarda bulunan atların hepsinin aygır ve yaşlı olması ekonomik değerini göstermektedir. Ayrıca kurganlarda bulunan atların farklı enlere sahip olması onların her birinin cenaze törenine katılan boylar tarafından sunulduğunu gösterdiği gibi kuyruklarının bağlı olması,(Görsel 13) perçemlerinin kesilmiş olması da bozkırda yas tutma alameti olarak görülmektedir (Durmuş, 2007: 118).

Görsel 13. Pazırık Kurganlarından At Kuyrukları (Rudenko, Frozen Tombs of Siberia The Pazyryk Bruials of Iron Age Horsemen)

Kurgana cenazenin indirilmesi ve atların defnedilmesinden sonra törene katılan insanların mezarın üzerine kürekle topraklar atarak yığma bir tepe yaptıklarını Herodotos, *Historia* adlı eserinde anlatmaktadır (Herodotos, 2015: 313). Herodotos eserinde, defin işlemlerinden sonra törene katılanların arınma ritüeli düzenlediklerini söylemektedir. Bu arınma ritüelinde bir kişinin sığabileceği şekilde küçük bir çadır kurulmuş ve bu çadırın ortasına içinde kızgın taşların bulunduğu bir tekne konulmuştur. Çadırın içine giren kimse bu taşların üzerine kenevir tohumları atarak onlardan çıkan buhar ile arınma ritüeli gerçekleştirmektedir. Arınma ritüelinde kullanıldığı düşünülen çadır Pazırık 2 numaralı kurganında bulunmuştur. (Görsel 14) Kurganda kenevir tohumları içeren bir şişenin bulunmuş olması da son derece önemlidir. Sadece Pazırık 2 numaralı kurganında değil Pazırık bölgesinde bulunan diğer kurganlarda da kenevir tütsülemek için buhurdanlık var olduğu tahmin edilmektedir. Diğer kurganlarda bulunan buhurdanlık tamamen çalınmıştır (Rudenko, 1970: 286).

Görsel 14. Pazırık Kurganlarından 2 Numaralı Kurganda Bulunan Bronz Kazan ve Defin Sonrası Yapılan Ritüellerdeki Demir Çubuklar (Rudenko, Frozen Tombs of Siberia The Pazyryk Bruials of Iron Age Horsemen)

Bilge Kağan Anıtlığında yapılan kazı çalışmaları esnasında sunak taşına yakın bir yerde çıkarılan üç ayaklı kazan parçalarının Herodotos'un eserinde belirttiği ve Pazırık kurganında bulunan buhur çadırında kullanılan kaba benzerlik göstermesi, Göktürk döneminde de böyle bir arınma ritüelinin olabileceğini düşündürmektedir (Durmuş, 2007: 130).

Cenaze defnedildikten sonra yapılan bu arınma ritüeli ile birlikte defin işlemi sona ermektedir. Ancak kurgan yılın belirli zamanlarında ziyaret edilmekte kurbanlar kesilerek yemek verilmektedir. Kurganlarda yapılan kazılarda tespit edilen üst tabakalardaki kemikler bunun göstergesidir.

Bozkır insanı öldüğü zaman defnedildiği kurganlar gündelik hayatta kullanılan çadırlar gibi düzenlenmiştir. Bozkır insanının kurganları çadır gibi düzenlenmesi ölümden sonra da bir hayatın olduğunu bir başka ifadeyle ahiret inancının var olduğunu göstermektedir.

Sonuç

Bozkır insanının kültür tarihi hakkında sözlü, yazılı ve arkeolojik kaynaklardan bilgi elde edilmektedir. Arkeolojik kaynakların başında ise kurganlar gelmektedir. Kurgan, bozkır insanının öldüğü zaman defnedildiği yığma tepe mezarlardır. Kurganların en önemlilerinden biri de Pazırık kurganlarıdır. Söz konusu kurganların buldukları coğrafyanın iklim koşullarının oldukça soğuk olmasından dolayı mezar odalarının içlerine sızan kar ve yağmur sularının donması, kalıntıların defnedildiği tarihteki orijinalliğini korumasını sağlamış bu da kurganın önemini artırmıştır. Pazırık kurganları, birçok kurgandan oluşmaktadır. Bu çalışmada beş ana büyük kurgan ele alınmıştır. Pazırık kurganları da diğer kurganlar gibi mezar özelliğinden dolayı her ne kadar inanç dünyasına dair veriler sunuyor olsa da bozkır insanının yapmış olduğu kurganlar gündelik hayatta kullandığı çadırları gibi düzenlenmiş olduğu için yeme içme, giyim kuşam, damgalar, müzik aletleri gibi sosyal hayata; at, ok, yay ve diğer savaş araç gereçleri ile askerî hayata; madenler ve hayvan kemikleri ile ekonomik hayata;

kurganın mezar odasında tespit edilen defin şekli, mezar odasının yapımı, defin öncesi ve sonrasına ait ritüel kalıntıları da dinî hayata ışık tutmaktadır. Pazırık kurganlarında bulunan kalıntı ve buluntular bozkır insanının kültür tarihine dair bilgiler verdiği gibi yazılı kaynaklarda verilen bilgileri de doğrulaması açısından somut veriler sunmaktadır. Ayrıca söz konusu veriler tarihsel süreç içerisinde de takip edilebilme bu da bozkır coğrafyasında bir kültürel sürekliliğin olduğunu göstermektedir.

Kaynaklar

- Ataç, G. (basım tarihi ve yeri yok). *İskitlerde Hekimlik*.
- Belli, O. (2002). “Eski Çağ ve Orta Çağ’da Türkler’de Kurgan Yapma Geleneği”. *Türkler Ansiklopedisi*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları 3/ 927-931.
- Çoruhlu, Y. (2019). *Eski Türklerin Kutsal Mezarları Kurganlar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Diyarbakirli, N. (1972). *Hun Sanatı*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları.
- Durmuş, İ. (2007). *İskitler*. Ankara: Kaynak Yayınları.
- Durmuş, İ. (2016). *Türk Kültürüne Giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Herodotos. (2015). *Herodotos Tarihi*. Çev. Müntekim Ökmen. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Hippokrates. (1995). *Airs, Water, Places*. Cambridge: Harvard University Press.
- İbn Fadlan (2022). *İbn Fadlan Seyahatnamesi*. Çev. Ramazan Şeşen. İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Kafesoğlu, İ. (2010). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ögel, B. (2014). *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Rudenko, S. (1970). *Frozen Tombs Of Siberia*. London.
- Togan, Z. V. (1981). *Umumî Türk Tarihine Giriş*. İstanbul: Enderun Yayınları.

YAZARLARIN KATKI DÜZEYLERİ: Birinci Yazar % 100.

ETİK KOMİSYON ONAYI: Çalışmada etik komisyon onayına gerek yoktur.

FİNANSAL DESTEK: Çalışmada finansal destek alınmamıştır.

ÇIKAR ÇATIŞMASI: Çalışmada potansiyel çıkar çatışması bulunmamaktadır.

TELİF HAKKI VE BENZERLİK RAPORU: Yazarlar dergide yayımlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptir; çalışmanın benzerlik raporu alınmıştır.

BİLİMSEL VE ETİK İLKELERE UYGUNLUK: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların “Kaynaklar” başlığı altında belirtildiği beyan olunmuştur.

